

Egyházaskozári csángók a Kossuth Klubban, 1984.

kel egy új, sajátos színfoltot képvisel napjaink múltófélben levő népi kultúrájában. Jó lenne átörökíteni az utódoknak.

Az anyag összeállításához *Albert Gábor*: Emelt fővel (1983); *Albert István*: Egyházaskozár helytörténete (Kézirat, 1992); *Cseres Tibor*: Vérbosszú Bácskában (1991); *Hegedűs Lajos*: Moldvai csángó népszokások és beszélgetések (1952); *Csupor Tibor*: Mikor Csíkból elindultam (1987); *Halász Péter*: Termelőszövetkezeti mozgalom története Egyházaskozáron (1971); *Hajdú Demeter Dénes*: In memoriam Domokos Pál Péter (1992) és *Laczkó István*: Emlékek egy moldvai csángó magyar életéből (1994) írások álltak a rendelkezésemre.

Dr. Laczkó Mihály

Kárpátalja – ismét Magyarországé¹

1939. március – 1944. október

Az 1919. szeptember 10-i Saint Germain-i békeszerződés előírásai ellenére Csehszlovákia két évtizedig halogatta Kárpátalja autonómiájának megadását. Csak az első bécsi döntés előtti hetekben, 1938. október 9-én alakul autonóm kormány az akkor Podkarpatszka Rusz-ként, magyarosan Ruszinszónak emlegetett területen. Ezután egy hónap sem telik el, s november 2-án Kárpátalja déli magyarlakta sávja – Ungvár, Munkács és Beregszász városokkal –, mintegy 1500–1600 km², 173 233, túlnyomóan magyar lakossal visszakerül Magyarországhoz. Kárpátalja zömén – főként a hegyvidéken – Huszt székhellyel, Avgusztin Volo-

¹ Részlet a szerző *Hármas kereszt alatt* (Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig, 1646–1996) című megjelenés alatt álló könyvéből. Ez a fejezet a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány támogatásával készült.

sin elnökleivel autonóm kormány jön létre. A csehszlovák parlament november 22-én fogadja el a területen megszerveződő önálló „Kárpátszka Ukrajna” alkotmányát. A miniállam azonban nem életképes, Volosin a Szics-gárdára támaszkodva, terrorral igyekszik megszállítani hatalmát. A világpolitikai helyzet alakulása azonban egyre inkább Magyarországnak kedvez az ún. „kárpátorosz” kérdés megoldásában. 1939 március elejére Csehszlovákia felbomlás előtt áll: 14-én Tiso miniszterelnök bejelenti az önálló Szlovákia megalakulását, másnap a német hadsereg megszállja Cseh- és Morvaországot. Ugyanezen a napon a magyar honvédség csapatai megkezdik Kárpátalja visszavételét, amelyet 18-ára fejeznek be a Kárpátok gerincén, az ezeréves történelmi határon.

Kárpátalja 1939. március 18-i teljes birtokbavételével azonban nem fejeződtek be a fegyveres összetűzések, mert öt nap múlva a magyar katonaság támadást indít nyugati irányban és mintegy 20 kilométeres mélységben elfoglalja a Cirókafalu–Takcsány–Szobránc vonalat. Másnap a szlovák hadsereg ellentámadásba megy át, repülőgépei bombázzák a magyar állásokat és Ungvár városát. A konfliktusnak Németország közbelépése vet véget, de Magyarország megtarthatja az itt visszaszerzett 1056 km²-nyi területet, amely az Ung-völgye, illetve az Ungvár és Uzsoki-hágó között vasútvonal biztosításához volt szükséges.

1939 márciusában és áprilisában két részletben összesen 12 141 km² terület kerül vissza Kárpátaljával Magyarországhoz. Itt az 1930. évi csehszlovák népszámlálás szerint a lakosság zöme rutén, 431 564 fő (72,8%), 67 194 zsidó (11,4%), csehszlovák 37 337 (6,3%), magyar 26 203 (4,4%), 8420 német (1,4%), a többi egyéb, illetve jelentős részben állampolgárságtuktól megfosztott vagy bizonytalan állampolgárságú magyar. A terület összlakossága 592 901 fő.² 1939-ben Kárpátalja lakosságának nagyobb része görög katolikus, összesen 342 241 fő.³ (A korábbi csehszlovák népszámlálás szerint.) Az 1941-ben tartott magyar népszámlálás Kárpátalján összesen 621 976 lakost talál, amelyből 481 202 fő rutén anyanyelvűnek, rutén nemzetiségűnek 474 153 fő vallotta magát. Ellenben amíg a magyart csak 40 340-en vallották anyanyelvűnek, magyar nemzetiségűnek már 57 344-en jelentkeztek az első bécsi döntés után visszacsatolt területen. A népesség többi része főleg szlovák, német és zsidó (jiddis, héber) nemzetiségűnek, illetve anyanyelvűnek vallotta magát.⁴

Kárpátalja egészének birtokbavételét örömmel vette tudomásul a Trianonban megcsönkített Magyarország lakosságának döntő többsége. A lapok és a magyar rádió közli, hogy az éppen a fővárosban gyűlésező katolikus püspöki kar rendeletére országszerte félórás harangzúgás köszöntötte a ruszin testvéreink visszatérését.⁵ Sztojka Sándor munkácsi püspök ünnepi pásztorlevelet ad ki, amelyben felszabadítóként üdvözli a bevonuló magyar honvédséget, de egyúttal a következőkre is felhívja a figyelmet: „Nem üres kézzel tértünk vissza új honunk keblére mi magunk sem ... hatalmas tölgeseinket és fenyeveseinket hoztuk magunkkal, folyóink még sebesebben folynak majd a magyar síkságra ... Feltárjuk új hazánk előtt sőbbányaink méhét.” Nemcsak a főpásztor, hanem a görög katolikus papság túlnyomó része is örömmel fogadja a bevonuló magyar honvédséget. Közülük jó néhányan korábban tevékenyen részt vettek a Volosin-rezsim elleni küzdelemben, több helyen híveikkel együtt segítettek, elbújtatták a magyar szabadcsapatosokat.

Kárpátalja ismét birtokba vett területén katonai közigazgatást vezetnek be a helyzet normalizálására, amely szokásos jelenség mindenütt „a hadijog természetes folyamánnyaképpen”, ahol előzőleg hadműveletek voltak. A magyar csapatok bevonulása után a huszti német konzulátus segítségével mintegy 7500 ukrán nacionalista távozik a vidékről és települ át Szlovákia keleti felébe, ahol német irányítással megkezdik politikai és katonai szervezésüket. Volosin rövid berlini tartózkodás után a cseh protektorátus területén, Prágában telepedik le, ahol a bábkormánytól havi 4000 cseh korona nyugdíjat kap és egy ukrán újságot ad ki. 1945. március 21-én a szovjet hadsereg letartóztatja, Moszkvába viszi, itt hal meg ez

² Thirring Lajos: Kárpátalja és a megnagyobbodott Magyarország népessége. Kisebbségvédelem, 1939. 2–3. 27., 29. old.

³ Pirigy István: A görög katolikus magyarság története. Bp. 1991. 69. old.

⁴ Popély Gyula: Népfogyatkozás (A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945). Bp. 1991. 124. old.

⁵ Marina Gyula: Ruténsors. Kárpátalja végzete. Toronto, 1977. 119. old.

év júliusában, életének 70. évében. A huszti apostoli vizitátor, Nyáradai püspök 1939. március 24-én Zággrábba menekül.

A birtokba vett kárpátaljai területeken azonnal „tisztoztatási akció” indul, felkutatják a „nemkívánatos elemek”-et, amiben a magyar honvédségnek a helyi „nemzeti tanácsok”, valamint az akkor alakult „nemzetőrsek” segítenek. Mindenekelőtt az ukrán irányzat híveit, illetve a kommunistákat igyekeztek kiszűrni. Az akció azonban helyenként atrocitásokhoz vezetett, amely ellen Teleki Pál miniszterelnök fellépett. Ezért a katonai közigazgatás élén álló Novákovits Béla nyugállományú altábornagy mellé Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a minisztertanács döntése alapján kormánybiztosat nevez ki Marina Gyula személyében, hogy ily módon befolyásolja a katonai hatóságok működését.

Teleki Pál miniszterelnök a katonai közigazgatás időtartamát minél rövidebbre igyekezett korlátozni és minél zökkenőmentesebben igyekezett megteremteni az átmenetet a polgári adminisztrációhoz. Novákovits altábornagy március 16-án Ungváron késő este a járási katonai parancsnokoknak eligazítást tart a tennivalókról, mely „pocsék feladat”, de „ehhez a néphez mi nem pacifikálni jöttünk, azaz nem ráncbaszedni a lázongókat, hanem visszasegíteni őket ... a megnyugvás útjára. Tehát ne állig felfegyverkezve igazgassunk! Nem besúgásokra és vádaskodásokra fogunk támaszkodni, hanem törekedni fogunk önmagunk felismerni, hogy mi a baj okozója és csak azután jön a 'ki'? ... nyomban és személyesen felülvizsgálni az őrizetbe vettek és azok számát lecsökkenteni, sőt jobbnak látnám az ilyen táborokat inkább feloszlatni.”⁶

A magyar katonaság Kárpátalján mintegy 1200 embert – többségében Szics-gárdistát – internál a birtokbavételkor, akiket táborokban helyeznek el meglehetősen rossz körülmények közé. Novákovits tábornok a „szögesdrótos” szigorított táborokat, Marina kormánybiztos a „dróttalanokat” számoltatja fel, ez utóbbiakban a civil értelmiségből való, túlnyomó részben tanügyi alkalmazottakat – tanítókat, tanárokat – tartottak fogva. A „szögesek” a Rahó melletti Dumen-havasokban, illetve a galíciai határ mentén működnek, valamint az egyik legnagyobb, főként „szicsiek”-kel Munkács város központjában, az ún. Kohnner-kastélyban. A „dróttalanok” – ezek Marina kormánybiztos hatáskörébe tartoznak, a Huszt melletti Tiszakirván, Tiszaujhelyen, Szőlősvégárdón, sőt a Nyíregyháza melletti Varjulapason vannak, amelyek felszámolásáról gondoskodik.

Az idő haladtával egyre sürgetőbbé válik a katonai közigazgatás felszámolása, az 1939. május 12-én tartott minisztertanács ülésen a kárpátaljai átmeneti polgári adminisztráció bevezetése a fő téma. A megfelelő előkészületek után a kormány május 23-i ülésén elfogadja a márciusban visszacsatolt kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről szóló rendeletet, amely a magyar, illetve a rutén nyelv egyenjogú hivatalos nyelvként való használatát ismeri el. Május végén állítja össze Marina Gyula Kárpátalja főbb közigazgatási tisztviselőinek névjegyzékét, akiknek kiválasztásánál a miniszterelnökségen a következőket kapja fő szempontnak: „minden hivatalfőnök lehetőleg ruszin származású és születésű legyen és tudjon magyarul”, ezen kívül tanácsadókat is javasoljon.⁷ Az első ügyosztály – a vallás- és közoktatásügyi – vezetőjének Marina Gyulát nevezték ki.

Bródy András június 18-án Huszton népgyűlést tartott, ahol összecsaptak az autonómia hívei és annak ellenzői. Bródy és több szónok arra figyelmezteti a hallgatóságot, hogy Kárpátalján „... az autonómia esküdt ellenségei, a papok akarják kezükbe keríteni a hatalmat, s akkor a népnek megint fizetnie kell a párbért és a pap számára robotolnia kell, – ugyanakkor az éppen aposztrofált ellenfél 'Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus' kezdetű Bródy-ellenes röplapokkal árasztotta el a gyűlés résztvevőit. 'A ruszinoknak nem autonómia kell, hanem kenyér és pap' – olvasható e röplapokon. 'A ruszinok mindig békeességben éltek; volt kenyérük a saját részükre és a papokéra is ... akarjuk, hogy tebelőled legyen tanult ember, aki nemcsak ruszinul, hanem magyarul is fog tudni beszélni, hogy belőled úr is lehessen”.⁸

⁶ U.o. 123. old.

⁷ U.o. 134. old.

⁸ *Tilkovszky Lőránd: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1939–1941)*. Bp. 1967. 180–181. old.

Az 1939. május 28-29-i parlamenti választások – hasonlóan a Felvidékhez – nem terjedtek ki Kárpátaljára, hanem a Teleki Pál miniszterelnök által benyújtott és június 22-én törvényerőre emelkedett javaslat alapján „behívással” kerültek a magyar országgyűlés képviselőházába. A honatyák általában az Autonóm Földműves Szövetség képviselői voltak, és június 30-án Bródy Andrással az élen, kilencen foglalják el a helyüket, Bródy ebből az alkalomból mondott beszédében többek között kifejti: „... a magyarorosz nemzet a saját elhatározásából tért vissza a szentistváni birodalomba ... amit egy idegen hatalom (t.i. Csehszlovákia) az egész világ színe előtt vállalt nemzetközi szerződés ellenére megtagadott tőle, azt meg fogja kapni az ősi hazájában: nemzeti életének, szellemi, gazdasági és kulturális fejlődésének szabad lehetőségét az autonómia keretében.”⁹ Ugyanezen a napon nevezik ki a felsőház két kárpátaljai tagját, Illiczky Sándor görög katolikus nagyprépost és Kaminszky József, a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnöke személyében.

Illiczky Sándor 1889. január 30-án született az Ugocsa vármegyei Feketeardón, középiskoláit Szatmárnémetiben és Ungváron, teológiai tanulmányait az eperjesi líceumban végzi. 1914. március 15-én Ungváron szentelik görög katolikus pappá, majd Iloncán és Nagylucskán paróchus. 1917. január 1-jén a munkácsi görög katolikus püspökség szentszéki jegyzőjévé és püspöki háznaggyá nevezik ki. 1921-től már szentszéki ülnök, 1922-től a székesegyház munkatársaként az ungvári görög katolikus polgári leányiskola tanára, 1930-tól kánonnok, 1939-től nagyprépost. Kárpátalja egyik legnépszerűbb közéleti személyisége, akit számos település választott díszpolgárává, köztük Ilonca és Nagylucska. Július végén Illiczky Sándort Kárpátalja kormányzói biztosa, báró Perényi Zsigmond mellé főtanácsadóvá nevezik ki.

A magyar parlament felsőházában még egy papi személy képviselte Kárpátalját. Sztojka Sándor munkácsi püspök, aki miután június 13-án Horthy Miklós kormányzó kezébe leteszi az állami esküt, július 1-jétől a felsőház tagja lesz. Véleményét többször kifejti Kárpátalja autonómiájáról, közjogi helyzetéről is.¹⁰

Közben rendeződik Kárpátalja jogállása. Horthy kormányzó június 28-án jóváhagyja báró Perényi Zsigmond koronaőr kinevezését a terület kormányzói biztosává. Közben ugyanis – 23-án – kihirdetik az 1939. évi VI. törvénycíkket a kárpátaljai területeknek az országgal való egyesítéséről, mely szerint a 12 171 km²-nyi vidéken kerekén 496 ezer lakos él (a tiszaháti színmagyar területsáv lakosságát nem számítják bele), ebből mintegy 400 ezer ruszin, 63 ezer magyar. Július 7-én Perényi elfoglalja ungvári hivatalát, amellyel megszűnik a katonai közigazgatás.

Perényi hivatalos székhelye Ungvár, de július 16-i Huszton tett látogatásakor tartja meg bemutatkozó beszédét, amelyben arról szól, hogy először megnyugvást kell teremteni és kényeret adni a ruszin népnek, azután jöhet az önrendelkezés. Bródy megint hibát követ el, bár tud róla, nem vesz részt Perényi fogadásán, sőt – Marina emlékirata szerint – ugyanott Huszton és ugyanabban az időben „pártértekezletet tartott és azon harcot hirdetett meg főként Kaminszky és Illiczky, mint renegátok ellen, akik mindent feladtak, hogy a kormány szekerét tolhassák. Bródy ugyanakkor és újra igazságtalanul megvádolta a magyar kormányt, hogy 'majdnem minden járásban magyar szolgabírókat nevezett ki', holott pontosan annak az ellenkezője volt igaz!”¹¹

Marina, aki a kormánybiztos kíséretében volt, huszti látogatásakor, visszaúton Ungvárra tudta meg Perényitől, hogy bemutatkozó beszédében akarta ünnepélyesen bejelenteni, miszerint a minisztertanács Bródyt választotta ki személye mellé főtanácsadói tisztségre miniszteri rangban. Mivel azonban Bródy nem jelent meg a huszti kormányzói biztosi bemutatkozó értekezleten, természetesen nem tette meg a bejelentést. Perényi később arról is értesül, hogy Bródy ugyanakkor tartott huszti pártrendezvényén fenyegetően kijelentette: „ha őszig Kárpátalja nem kap autonómiát, azaz teljes önrendelkezést, ő itt vagy mindent és mindenkit és kimegy Amerikába.”¹² Bródy néhány nap múlva kérés nélkül megkapja ütle-

⁹ Képviselőházi Napló, 1939. I. 290–291. old.

¹⁰ Illiczky Sándor: Ruszinok és magyarok. Magyar Szemle, 1939. 10. sz. Uő: A magyarországi rutének. Láthatár, 1942. október.

¹¹ Marina i.m. 137–138. old.

¹² U.o. 138. old.

velét amerikai vízummal, mégsem utazik ki, viszont politikai tevékenységét visszafogja. Két hét múlva – mint már említettük – Illiczky Sándort nevezik ki kárpátaljai főtanácsadónak.

1939. szeptember 1-jén kitört a második világháború, amellyel teljesen új helyzetbe került Kárpátalja. A lengyel összeomlás után a Ribbentrop–Molotov-paktum értelmében a Szovjetunió megszállja a keleti lengyel területeket, s ezáltal szeptember 17-én a Kárpátok gerincén 150 km hosszán létrejön a szovjet–magyar határ. Másnap Perényi kormányzó biztos elnökletével értekezletet tartanak Ungváron a menekült lengyelek továbbszállításáról és ellátásáról. Október végéig több mint százezer lengyel állampolgár, többségében katona, menekül Kárpátalján át hazánkba, akiknek egy része harci járműveit és fegyverét is magával hozza.

A ruszin nép közül sokan rokonszenvvel fogadták a szovjet szomszédságot, különösen a fiatalok. „Határvédelmi közegeink pontos adatokkal értesítették a tanügyi osztályt (ennek volt vezetője az ungvári kormányzói biztosi hivatalban Marina Gyula), hogy a tanuló ifjúság nemi különbség nélkül százalvágja el az iskolát és kidolgozott terv szerint átszivárognak a magyar határon át a szovjetekhez. Különösen a huszti 17 osztályos (ruszin) gimnázium igazgatója jelentette, hogy ebben a népes gimnáziumban a felső osztályok létszáma rohamosan apad. A fiatalabb tanárok közül 1–2 minden előzetes bejelentés nélkül elhagyták állásukat és egyszerűen eltűntek.”¹³

A Szovjetunióba szökött fiatalokat azonban „szűrőtáborokba” zárják az ottani hatóságok, ahol rossz körülmények közé kerülnek. Hónapok múlva toloncolják őket vissza rühösen, leromlott testi állapotban, a magyar biztonsági szervek fényképfelvételeket is készítenek róluk. Ezen fiatalok közül többen kéri a tanügyi vezetőket, hogy a határmenti középiskolákban elmondhassák élményeiket, tapasztalataikat a szovjet táborokról, s testükön megmutathassák szenvedésük nyomait. A magyar hatóságoknak sikerül néhány olyan fényképfelvételeket készíttetniük, amelyek a sambori szovjet gyűjtőtáborban fogvatartott több száz Kárpátaljáról kiszökött fiú és leány életkörülményeit örökíti meg. Elsősorban ebből ered, hogy ez időben csökken a ruszin gimnáziumok tanulónak száma, az 1938 őszi visszacsatolás 2407 fős tanulólétszáma az 1941/1942-es tanévre 1746-ra esik vissza.

A kárpátaljai kormányzói biztosság hatáskörébe tartozó három gimnáziumban – Ungváron, Munkácson és Huszton – ekkor 50 osztályba 1943 tanuló iratkozott be. A legnépesebb a munkácsi állami ruszin tannyelvű gimnázium 766 tanulóval, majd a huszti 730, az ungvári 447 diákkal. A huszti állami gimnázium 8 magyar osztályában összesen 197 tanuló volt, ezt levonva, a ruszin gimnáziumokban összesen 1746 ruszinajkú diák folytatott ruszin nyelven tanulmányokat. A munkácsi ruszin tannyelvű gimnáziumban az ismertetett 1941–1942-es tanévben külön leányosztály nyílt 51 tanulóval. Ugyanekkor Kárpátalja területén 12 polgári iskola működött 2621 tanulóval, ebből ruszin tagozaton 1610-en, a magyaron 896-an, a szlovákon 115-en tanultak. Összesen 73 osztályban, ebből 40 ruszin, 21 magyar, 4 szlovák és 4 vegyes tannyelvű volt. Kárpátalján a tárgyalat tanévben 2175 népi iskolai osztályban folyt tanítás 2027 tanítóval és 75 nevelőnővel, a tankötelesek száma ekkor 119 420. „A magyar iskolapolitika elsősorban azt tűzte ki céljává, hogy a ruszinok számára saját nyelvükön való tanulás lehetőségét biztosítsa” ... (Korábban) Prága ugyanis két irányban tevékenykedett és pedig a nagyorosz és az ukrán irányba. Ezzel szemben a helyi ruszin nyelv károsodott természetesen, mert hiszen a ruszin éppen annyira különbözik a nagyorosztól, mint az ukrántól. A magyar kormánynak tehát elsősorban ezt a problémát kellett megoldania. Kormányrendelettel gondoskodtak arról, hogy a kisebbségi iskolákban a magyar nyelv kötelező tanítása mellett anyanyelvű (ruszin, szlovák) oktatást vezessenek be.¹⁴

Az 1940-es évek elején számos magyar fiatal érdeklődött Kárpátalja ruszin nyelv iránt. Az ungvári ruszin (görög katolikus) tanítóképző, illetve líceum 469 hallgatójából ezidőben 220 magyar nemzetiségű volt. A kormányzói biztosi székhelyen ezen kívül Görög Katolikus Püspöki Hittudományi Főiskola működik a lelkészképzésre, az intézményt 1773-ban alapították. Ugyanakkor Ungváron található egy görög katolikus polgári leányiskola, Kárpátalja számos településén – de a városokban is, például Beregszászon – görög katolikus elemi iskolák fogadják a tanulókat. A vidéken ezidőben összesen 586 község található, ezek túl-

¹³ U.o. 140. old.

¹⁴ Csiki Lajos: A Felvidék és Kárpátalja felépítése az új nemzeti politika vonalán. Bp. 1940. (?) 64. old.

nyomó többségében ruszin tannyelvű állami, kisebb részben görög katolikus egyházi képviselők találhatók. A kárpátaljai tanügyben ekkor kereken 3500-an dolgoznak.

A közös szovjet–magyar határ létrejötte is siettetni a kárpátaljai helyzet további rendezését. A magyar kormányzat különösen a kommunista propaganda erősödésétől tart, ennek leküzdéséhez a fő erőt a görög katolikus egyházban találja meg. Annál is inkább, mert a munkácsi püspökség klérusa – derül ki a miniszterelnökség tájékoztatói osztályának jelentéséből – „favorizált helyzetét, a népre gyakorolt befolyását, és anyagi helyzetét látja veszélyeztetve az új szomszéd megjelenésével. Soha olyan lojálisak nem voltak a magyar állammal szemben, mint most.” Sztójka püspök utasította papjait, hogy mélyítsék el híveikkel kapcsolataikat, „mivel a kommunista mozgalom elsősorban ellenük irányul, úgyszólván mint papok, úgyszólván mint földbirtokosok ellen.” A munkácsi püspök a keresztény- és katolikusellenes propaganda ellensúlyozására létrehozta az egyházmegegyezés Szociális misszió nevű szervezetet, amely elsősorban az ifjúság, különösen a lányok körében munkálkodik. A háború éveiben különösen sokat tesz ez a mozgalom a szegénysorsúak gondjainak enyhítéséért, a hadiárvaik, a frontról visszatért rokkantak gondozásáért, s gyűjt gyapjú ruhaneműt a harctereken lévő magyar katonáknak.

Ebben a helyzetben egyre fontosabbá válik az autonómia ügye. A magyar kormány 6200/1939. M.E. számú rendeletével a rutén többségű területet – az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel visszakerült magyarok sávja, az Ungvár–Munkács–Beregszász vonal kivételével – három közigazgatási kirendeltségre osztja. Ezek területe 12 141 km², lakossága az 1939 júniusi népösszeírás szerint 671 962 fő. A három közigazgatási kirendeltség – a Beregi, a Máriamarosi és az Ungi – területén a kormányzó biztos gyakorolja a vármegyei törvényhatóságokat megillető szabályrendelet-alkotási jogkört, s mindazok a jogok megilletik, amelyeket a jogszabályok a főispán hatáskörébe utalnak. A területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a rutén. A kormányzói biztos azokat a miniszteri rendeleteket, amelyeknek hatálya a kárpátaljai területre is kiterjed, a kárpátaljai terület hivatalos lapjában, a Kárpátaljai Közlönyben (Podkarpatszkij Visztnik-ben) – lehetőleg a Budapesti Közlönyben való megjelenésükkel egyidőben – magyar és rutén hasábosan teszi közzé. Hasonlóan jelenti meg a kormányzói biztos által kiadott szabályrendeleteket, valamint a kormányzói biztos vagy a közigazgatási kirendeltség vezetője által kiadott általános jellegű rendelkezéseket és közleményeket. A járáások és községek szervezetére – az egyes eltéréseket nem tekintve – a magyar jogszabályok voltak az irányadók.¹⁵

1939 őszén Bródy akciót indít Perényi kormányzói biztos helyzetének megindítására, amivel csak azt éri el, hogy „kegyvesztett” lesz a magyar kormányznál. Ezzel viszont előidézti pártjának további bomlását. Teleki Pál miniszterelnök azonban – a különféle viták ellenére – továbbra is felszínre tartja az autonómia ügyét, 1940 újévi rádiószózatában „magyarorosz”, azaz ruszin nyelven külön köszönti Kárpátalja népét. A szöveg helyes kiejtését Marina Gyula gyakoroltatta be a kormányfővel. Teleki február 28-án ismét egy szűkebb körű tanácskozás elé viszi az autonómia törvényjavaslatát, ahol az Egyed István egyetemi tanár által készített szöveg negyedik változatát vitatják meg. Az értekezleten a miniszterelnökön kívül a belügyi, illetve az igazságügyi tárca irányítója, Perényi kormányzói biztos, Illiczky főtanácsadó, Pataky Tibor államtitkár és Egyed István professzor vesz részt. Az itt elkészülő ötödik változat kerül az április 13-i tanácskozás elé, amelyre a ruténség vezetőit hívják össze. Ezen jelen vannak a magyar parlament „behívott” ruszin képviselői és felsőházi tagjai, a nyolc tagú kárpátaljai tanácsadó testület, Perényi kormányzói biztos, Illiczky főtanácsadó, Sztójka Sándor munkácsi püspök, Illés József ruszin származású és báró Kaas Albert, Kárpátalján birtokos egyetemi tanárok, valamint a javaslat készítője Egyed István professzor. Megegyeznek abban, hogy az 1918-ig Magyarország társországaiként létező Horvátország helyzete más volt mint most Kárpátaljáé, ezért azt a mintát nem lehet követni. A törvényjavaslatnak még további változatai készülnek – a parlamenti pártok képviselői vitatják tovább –, végül, miután három nappal korábban Horthynak is bemutatják, július 23-án Teleki Pál miniszterelnök a parlamentben beterjeszti „a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról” szóló törvényjavaslatot. Ez törvénybe iktatja azt az állapotot, amelyet – egyes

¹⁵ Botlik József–Dupka György: Ez hát a hon ... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991.) Bp.–Szegeed, 1991. 48. old.

eltéréseket nem tekintve – a már említett 6200/1939. M.E. számú rendelet teremtett, s amely ekkor már de facto fennáll Kárpátalján.¹⁶

Az önkormányzat természetesen a görög katolikus egyház szempontjából legfontosabbnak tartott vallás- és közoktatásügyi autonómiára is kiterjed. A magyar kormányzat már a törvény életbeléptetése előtt javít a legnagyobb kárpátaljai vallásfelekezet papjainak anyagi helyzetén. Az iménti törvény elfogadása előtt, 1940. április 1-jei hatállyal bevezeti a kongruát, vagyis a lelkészeknek az egyházi jövedelem kiegészítéséül folyósított államsegélyt. Ez évente fejenként 2176 pengő volt, ezen kívül azok a papok, akiknek „kiadásai meghaladták a jövedelmüket”, további 245–857 pengő támogatásban részesülnek, a gyermekes paróchosoknak pedig családi pótlékot adnak.¹⁷ Egyes papoknak sikerül rábírnuk a hívőket a dézsma fizetésére, amit Sztojka püspök határozottan ellenez.

Perényi Zsigmond kormányzói biztos 1940 szeptemberében maga kéri felmentését, amit Horthy elfogad és felkéri a megüresedett főrendiházi elnökségi méltóságra. Kárpátalja második kormányzói biztosát szeptember 12-én nevezi ki a kormányzó, Kozma Miklós személyében, aki ugyan nem kárpátaljai születésű, de ifjúkora több mint tíz évét ott, Turjaremetén tölti szülei házában, s iskolái egy részét Ungváron végzi. Kozma korábban belügyminiszter, majd a Magyar Távirati Iroda elnöke, bauxit érdekeltségek tulajdonosa, földbirtokos. Programjának központjába a ruszin nép gazdasági helyzetének javítását helyezi – gabona-, illetve vetőmag, tenyészállat akciót indít –, de fontosnak tekinti a magyar-ruszin sorsközösség tudatos ébresztését is.

Hivatalának átvétele alkalmával szeptember 15-én beszédet mond Ungváron a kormányzói biztos palota üvegcsarnokában, amelyben kifejti: „Ősi magyar tradíció, hogy minden vallási felfogást tisztelünk és hitéletében senkit sem háborítunk. A cseh uralom a vallásfelekezeteket egymás ellen játszotta ki s azokon keresztül is napi politikát csinált. A visszacsatolás óta Kárpátalja népe érezhette, hogy a vallásfelekezetek iránti türelem magyar tradíció, hogy minden vallási felfogást tisztelünk és hitéletében senkit meg nem háborítunk. Ez azonban nem elég, mert az egyes vallásfelekezetek között is ugyanennek az elvnek kell érvényesülnie. Felekezeti villongásokat tűrni nem fogok. Vallásfelekezeti vonatkozásokban az elmúlt két évtized Kárpátalján kétségtelen változásokat hozott s a korábbi magyar törvények rendelkezései s a tényleges helyzet között helyenként eltávolodást látok.”¹⁸

Megköveteli, hogy a hivatalnokok ruszinul beszéljenek – hasonlóan a többi nemzetiséghez –, a ruszin nép szabadon használhatja nyelvét, gyakorolhatja vallását a törvényekben biztosított jogok alapján.

Az új kormányzó biztos hivatalának elfoglalása után elsőként Marina Gyulát, a vallás- és közoktatásügyi ügyosztály – mint a legfontosabb hatóság – főnökét fogadja, aki három pontban fogalmazza meg az autonóm közművelődés fejlődésének feltételeit. „A vallás ügyeket – tekintettel arra, hogy én a legnagyobb és legjelentősebb vallás-felekezetnek – a görög katolikus püspökség székes káptalanjának egyik tagja is vagyok, a tárgyilagos és szabad vallás gyakorlat zavartalan menetének biztosítása céljából kérem azt, hogy a kormányzó(i) biztos azt a saját (ún. 'presidiumi') (azaz elnökségi) ügyosztálya útján és közvetlenül irányítsa az illetékes vallás felekezetek főnökeivel.”¹⁹ Ezen igény megvalósítása – miként a következő is – Kárpátalja autonómiája kiépítésének útját egyengette. Azt is kérte ugyanis, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter közvetlen intézkedési jogát szüntesse meg Kárpátalján, vagyis a szaktárca a kormányzói biztos és első ügyosztálya megkerülésével közvetlen intézkedést ne tehessen a területen. Ugyanitt kérte, hogy Kozma szüntesse meg az „igazolói bizottságokat” és hatálytalanítsa azok addig ártalmas döntéseit, amelyek csak bizalmatlanságot és megaláztatást hordoznak magukkal Kárpátalja tanügyében.

¹⁶ Lásd még Horváth Lajos: A kárpátaljai ruszin autonómia ügye 1939–1944. Honismeret 1992. 5. sz. 9–13. old. (Szerk.)

¹⁷ Bukovics Dmitro–Gajdos Béla–Gajdos Mihály: A haladás útjában. (Az igazság a görög katolikus egyházzal.) Uzshorod, 1980. 24. old.

¹⁸ Kozma Miklós beszéde hivatala átvétele alkalmából, 1940. szeptember 15-én, Ungváron. Ungvár, 1940. 4. old.

¹⁹ Marina i.m. 146. old.

A szovjet–magyar határ kialakulása után ugyanis – mint említettük – több száz diák és számos fiatal tanár szökött ki a Szovjetunióba. Emiatt ún. „igazoló bizottságokat” hoztak létre, amelyek visszamenőleg is vizsgálódtak, nevezetesen, az egyes tanügyi alkalmazottak hogyan viszonyultak – kiszolgálták-e, avagy sem – az előző csehszlovák államalakulathoz. Mindez feszültséget idézett elő a mintegy 3500 tanügyi dolgozó körében, amit még az is fokozott, hogy a közbiztonsági és az államvédelmi szervek is keményen felléptek. Harmadik pontként azért Marina azt kérte a kormányzó biztostól, hogy a helyi hatóságok – különösen a biztonsági szervek – az a kormányzói biztos hivatalán keresztül avatkozhassanak be a tanügyi, illetve annak alkalmazottaival kapcsolatban felmerülő kérdésekbe. Kozma intézkedik a számára is jogosnak tartott kéréseknek megoldására, azonban – mint várható volt – a kultuszminisztérium ellenállásába, sőt ellentámadásába ütközik. Ekkor meghívja Kárpátaljára jó barátját, Hóman Bálint kultuszminisztert, aki a négy napra tervezett körút helyett kilenc napig ismerkedik Kárpátalja oktatásügyével. Elsősorban ennek a látogatásnak köszönhető, hogy a következő hónapokban a tanügyi alkalmazottak iránti bizalmatlanság lényegesen enyhül. A hatóságok reakciói nagyrészt érthetőek, ugyanis 1938 novemberé és 1941 júniusa között csaknem 20 000 baloldali meggyőződésű ruszin, zsidó és magyar nemzetiségű személy – közöttük a már említett több száz ruszin diák – szökött a szomszédos Szovjetunióba a jobb élet reményében. A NKVD azonban határsértés, illetve kémkedés címén valamennyit lágerekbe hurcolta, s a borzalmakat csak kevesen éltek túl.²⁰

A kiváló diplomáciai érzékkel rendelkező és a kormányzati körökben is befolyásos Kozma Miklós kárpátaljai kormányzói biztosi működésének 14 hónapjában a területen gyakorlatilag megszűnt a félelem és a feszültség. Békésebb időszak következett, de csak időre, mert már 1942 január elején a Szovjetunióból átdobták Kárpátaljára az első ejtőernyős partizánosztágot a ruszin Oleksza Borkanyukkal az élen, amelyet később több követett.

Kozma kormányzói biztosi működése alatt, 1941 tavaszán zárult le az előző év márciusában indított akció, a tisztviselők és egyéb közalkalmazottak – köztük a tanügyiék – igazoló eljárása. Eközben a magyar kormány támogatásával lépéseket tesznek a vidék tudományos életének a fellendítésére, amelyben elsősorban az ungvári görög katolikus szemináriumra, illetve az itt végzett történelemmel, nyelvészettel, teológiával foglalkozó lelkészekre épít. A tudományos társaság gondolata Kozma Miklóstól eredt, aki nyomban az ügy hathatós támogatójára talált Sztójka Sándor munkácsi püspökben. 1940 őszén Kozma vezetésével kárpátaljai küldöttség keresi fel Horthy Miklós kormányzót, és sikerül kieszközölniük a szűkös anyagi lehetőségek, s a háborús körülmények ellenére a Kárpátaljai Tudományos Társaság megalakításának jóváhagyását és támogatását.

A társaságra annál is inkább szükség volt, mert a Volosin-rendszerben teljesen kompromittálódott Proszvita kultúregyesületet Kárpátalja birtokbavételekor a magyar hatóságok felszámolták, az orosz orientációjú Duchnovics Társaság azonban továbbra is fennmaradt. Kozma ehelyett indítványozza a Kárpátaljai Tudományos Társaság létrehozását. Közben Teleki Pál miniszterelnök egy ruszin nyelvi- és irodalmi tanszék, valamint egy ruszin etnikai intézet megszervezését sürgeti a debreceni egyetemen.

A közben lezajlott eseményekről, folyamatokról így számol be a kortárs szemtanú, Marina Gyula már idézett emlékiratában. „Kozma mesteri irányítása folytán, a nagyorosz irányzatú ruszin politikusok egyre jobban leszorultak a porondról és helyet kellett adniuk azon, az egyre jobban feltörő népi irányzatúaknak (a narodovci). Ezáltal a nagyorosz irányzatúak (főképpen vezetőiknek) jelentősége csökkent, befolyásuk gyengült, számuk pedig erősen apadt. Az így előállott változások azonban nem terror, vagy megfélemlítés alkalmazásából eredtek, hanem a szélsőségek sarkainak és kinövésének tapintatos leköszörülése folytán jöttek létre. A nagyorosz irányzatúak felé ez a lesimítási taktika abban és akkor bizonyult sikeresnek, amikor 1941 elején megjelent a 'Marina-féle Grammatika'. Ebben ugyan még felismerhető volt az orosz nyelvhez való bizonyos igazodás. Ennek ellenére (előbb Perényi, majd Kozma is) Teleki miniszterelnökhöz intézett leveleikben a Marina Grammatika jelentőségét éppen abban jelölték meg, hogy 'akadályt emel a külföldi (nagyorosz ... és ukrán)

²⁰ Botlik–Dupka i.m. 49. old.

nyelvnek használata következtében érezhető elidegenítő hatásnak ... s így előmozdítja a ruthén nép hazai szellemű műveltségének kifejlődését.²¹

A Kárpátaljai Tudományos Társaság választmánya 1941. május 10-én tartott ülésén fogadta el a kibővített alapszabályt.²² Az első díszközgyűlést 1941. május 25-én tartják az ungvári Művészeti Hetek keretében a társaság Drugeth-téri székházában. Az eseményen többek között megjelenik Hóman Bálint kultuszminiszter. A közgyűlést Hodinka Antal ruszin és magyar nyelven nyitja meg, s kijelenti: „Vezetni fogjuk az itteni lakosságot, főleg a legelmaradottabb, a népi kultúra igen alacsony fokán leledző, bár igen tehetséges, egykor igen jóra való rutinséget.” Hóman Bálint a Szent István-i gondolat jegyében – Teleki Pál miniszterelnök szellemében – arról szól, hogy „magyar földön minden nemzetiségnek, amely hű a magyar állameszméhez, joga van a maga népisége, nyelve, műveltsége, művészete, életformája fenntartásához és további ápolásához ... A ruszinság népi sajátosságainak kutatása és művelése, valamint a nagy magyar kultúrközösség keretébe illeszkedő egyéni művelődésének gyarapítása az az út, amelyen járva a történeti hagyományoknak megfelelően tudjuk előmozdítani a gyümölcsöző együttműködést a ruszinság és a magyarság között.”²³

A Kárpátaljai Tudományos Társaság alakulásától kezdve egyik legfőbb feladatának tartja a ruszin irodalmi nyelv megteremtését. Már a Zorja–Hajnal folyóirat első, összevont számában szorgalmazza e feladatnak az elvégzését Bonkáló Sándor, a ruszin nyelv- és irodalom kiváló tudósa. A cseh, a szlovák, a bolgár, a szerb, a horvát irodalmi nyelvek kialakulásának a példájával arra mutat rá, hogy „számos, ma már virágzó irodalmi nyelv újkeletű és tudatos irányításnak, tudatos munkának köszöni keletkezését. A Kárpátaljai Tudományos Társaság is csak a kötelességét teljesíti, ha segít a ruszinoknak nemzeti nyelvük és irodalmuk megalakításában... A keleti szláv nyelvek: az orosz, ukrán, fehérorosz (belorusz) és a kárpátaljai ruszin közös alaptól indultak ki, de századokon keresztül más és más irányban fejlődtek, minekfolytán ma hang-, alak-, és mondatlanuk és főleg szókincsük annyira eltérő, hogy mindegyikük önálló nyelvet alkot. A kárpátaljai ruszinokat kivéve már minden szláv nép kiábrándult az irodalmi pánszlávizmusból és ma a saját nyelvén ír. Minden nép megkövetelheti, hogy a saját nyelvén szóljanak hozzá és minden nyelv alkalmas arra, hogy irodalmi nyelvvé fejlesszék. Irodalmi hagyományai a ruszinoknak is vannak. Százötven-kétszáz évvel vissza kell térni a hazai ruszin irodalomhoz, amelyet az akkori papok ápoltak, kik jóban-rosszban együtt éltek népükkel és saját nyelvükön szóltak hozzájuk szóban és írásban. A kárpátaljai ruszin irodalmi nyelv, amelyen a XVIII. század végéig írtak a ruszin írók, az egyházi szláv nyelv keretébe szorított kárpátaljai ruszin népi nyelv volt. A ruszinok a Kárpátok déli lejtőin éltek, elszakadtak a többi keleti szlávoktól, nyelvük és műveltségük azokétól eltérő irányban fejlődött. Megőriztek bizonyos ősoros elemeket, amelyek már nincsenek meg sem az oroszban, sem az ukránban, de ugyanakkor kisebb-nagyobb változáson ment át a hangrendszerük, alak- és mondatlanuk és főleg szókincsük.”²⁴

A Kárpátaljai Tudományos Társaság 1943. évi – május 21-én tartott – közgyűlésén Illiczky Sándor elnök megnyitó beszédében is hangsúlyozza a ruszin népi nyelv irodalmi szintre való emelésének a fontosságát. Hodinka Antal a máramarosi ruszin nyelvjárást tartja erre a legalkalmasabbnak. Harajda János ügyvezető igazgató a ruszin irodalmi nyelv fejlesztésére, ápolására a legmegfelelőbbnek az olvasó-, illetve az önképzőköröket tekinti, melyeket a társaság erejéhez mérten támogat. A tudományos társaság legfőbb támogatója a munkácsi egyházmegye, s annak főpásztora Sztojka Sándor püspök, aki még részt vesz az utóbb említett közgyűlésen. Itt Illiczky elnök kijelenti: „Kárpátalja népe teljes lelki egységben áll nagy püspöke mögött s benne látja azt a szellemi útmutatót, aki összeköti a ruszinságot a magyar állammal.”²⁵ A hónap végén – május 31-én – Sztojka püspök 53. életévében meghal.

Ezután XII. Pius pápa a bizonytalan háborús, illetve politikai helyzetre való tekintettel nem tölti be a munkácsi főpásztori széket. Az egyházmegyét Illiczky Sándor nagyprépost,

²¹ *Marina* i.m. 143–144. old.

²² *Csatáry György*: Múltunk frott ereklyéi. Ungvár–Bp. 1995. 215–224. old.

²³ U.o. 208. old.

²⁴ Zorja–Hajnal. A Kárpátaljai Tudományos Társaság. Szerk: *Csatáry György*. Beregszász–Bp. 1995. 59., 65., 69. old.

²⁵ *Kemény Gábor*: Utolsó beszélgetésem Sztojka Sándorral. Láthatár, 1943. július, 166. old.

káptalani helynök kormányozza 1944. január 6-ig, akitől ekkor Dudás Miklós hajdúdorogi püspök mint apostoli kormányzó veszi a munkácsi püspökség irányítását. Dudás Miklós bár Máriapócson született, jól ismerte Kárpátalját. Középkolai tanulmányai egy részét Ungváron végzi, majd 1921. január 10-én belép a Szent Bazil Rendbe, a szerzetesi életet a Munkács–Csernekhegyen kezdi. 1922–1924 között Krisztinopolban, a rend lengyelországi iskolájában folytatja filozófiai tanulmányait, a teológiát Rómában, a Gergely Egyetemen mint a Collegium Hungaricum–Germanicum növendéke (1925–1938). Máriapócson szentelik pappá 1928. szeptember 8-án. Nevét népmissziók és lelkigyakorlatok vezetése teszi ismertté, 1928 és 1936 között itthon és Kárpátalján 26-ot, illetve 33-at tart magyar és ruszin nyelven. 1939-ben szentelik hajdúdorogi püspökké Máriapócson.²⁶

Dudás Miklós, a munkácsi egyházmegye apostoli kormányzója mind nehezebb körülmények között tudja csak ellátni feladatát. 1944. március 19-én a német csapatok megszállják Magyarországot, április 5-én foglalja el hivatalát Ungváron Kárpátalja negyedik, egyben utolsó kormányzói biztosa, Vincze András altábornagy, aki október 23-án Ozdra evakuálja közigazgatási apparátusát. Áprilisban Ung, Bereg, Ugocsa és Maramaros vármegyéket hadműveleti területé nyilvánítják. A keleti front közeledtével sürgetővé vált az egyházmegyei vezetés rendezése. 1944. szeptember 24-én – három nappal azelőtt, hogy a Vörös Hadsereg eléri a Tatár-hágót és Kárpátalja területére lép – az ungvári székesegyházban Madarász István kassai római katolikus püspök segédletével Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök Romzsa Tódort püspökké szenteli. A szovjet hadsereg kárpátaljai előrenyomulásával Romzsa püspök kapcsolata mind lehetetlenebbé vált Dudás hajdúdorogi főpásztorral, majd a hadiesemények előrehaladtával teljesen megszűnt.

Végezetül a pravoszláv vallás helyzetéről kell szólnunk a fél évtizedes magyar uralom alatt. Az 1939. március 15. és július 7. között fennálló katonai közigazgatás hónapjai alatt nagyfokú bizalmatlanság nyilvánul meg a görög katolikus hitről görög keleti vallásra áttértekkel szemben. A feszült helyzetben „muszkavezetők”-nek bélyegzik őket, akik „orosz hídfőt”, vagy „nyitott orosz kaput” jelentenek a Kárpát-medencébe. Ezért fordul elő több helyen – Árok, Sósfalu, Alsókalinalva –, hogy a rendfenntartó magyar katonák és csendőrök elkergetik a pravoszláv papokat és családjukat, a templomokból összeszedik a cirill betűs imakönyveket, a híveket pedig a görög katolikus hitre való visszatérésre kötelezik, amiről írásbeli nyilatkozatot kell adniuk. A polgári közigazgatásra való áttérés után a helyzet megváltozik. Az ateista ideológiára felépülő szovjet államban az ortodox vallás csak elnyomva létezett, így a magyar hatóságok kizártak tekintik, hogy azzal a kárpátaljai pravoszlávia kapcsolatokat építhet ki.

A magyar kormányzat Teleki Pál vezetésével felismeri, hogy nem tehet eleget a görög katolikus egyház kívánásának, nevezetesen: nem segítheti annak törekvéseit a skizma felszámolására, illetve az áttértek visszatérésére. Abból az egyszerű okból következően, hogy akkor lehetetlen megteremtenie a magyar uralom megszilárdítását Kárpátalján. A görög katolikus egyház többek között azért szorgalmazta a pravoszlávia terjedésének hatósági akadályozását, hogy ezzel kitisztítsa a rajta esett foltot. Ekkor még fél esztendeje sem volt annak, hogy különösen a Szent Bazil-rend szerzetesei kompromittálták magukat a Volosin-rezsim idején az ukrán irányzat mellett, ezért felvetődik, hogy a kárpátaljai noviciusokat ne Csernekhegyen, hanem a bazilita rend hajdúdorogi kolostorában képezzék. 1940 márciusában Kozma Miklós – ekkor még nem kárpátaljai kormánybiztos, csak szeptemberben nevezik ki – Belgrádba látogat. Tárgyalásain Šmiljanić jugoszláv külügyminisztertől azt az ajánlatot kapja, hogy a Kárpátalján élő, több mint százezer ortodox hívet hasznos lenne délvidéki magyarokkal kicserélni. A külügyér felvetése válasz nélkül marad, mert erre Teleki Pál nem a bácskai, hanem csak a Szerémségben szórványban élő magyarok ellenében lett volna hajlandó, akiknek anyaországi visszatérésében nem reménykedett.²⁷

Ebben a helyzetben vetődött fel egy önálló magyarországi pravoszláv egyház felállításának az igénye, különösen a második bécsi döntés után. Annak ellenére alakulnak így az események, hogy kezdetben Savatij prágai ortodox érsek papjait üldözik, de aztán a magyar

²⁶ Pirigyí i.m. 69. old.

²⁷ Tilkovszky i.m. 252. old.

hatóságok felismerik, hogy Rajić munkácsi szerb pravoszláv püspök irányzata sokkal veszélyesebb. A kultuszminisztérium 1940 elejétől az utóbbit igyekszik eltávolítani és megnyerni Kabalyuk Alexij archimandritát (főapátot), hogy segítségével a szerb beállítottágú papokat a tervezett görögkeleti egyházba csalogassa. E tervet még realisabbá tette az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés, amikor Észak-Erdélyt és a Székelyföldet – területe 43 591 km² 2 185 546 lakossal, ebből magyar 1 123 216, azaz 51,4%, román 42,1% –, mert az utóbbiak jelentős része ortodox vallású volt. Ekkor a magyarországi görög katolikusokhoz hasonlóan a görög keletiek száma is mintegy félmilliót tesz ki.

Az ortodox számának jelentős növekedése után a magyar hatóságok liberálisan kezelik a pravoszlávok ügyét. Nem nyírbálik meg a csehszlovák rendszerben megszerzett jogait, annak ellenére, hogy a pópák között sok volt az idegen állampolgár, különösen a csehszlovák és szovjet. Ugyancsak figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy e papok többségének nem volt teológiai képzettsége, de még főiskolai sem, csak általános iskolai, amit speciális „egyházi szaktanfolyammal” egészítettek ki. Pedig a többi vallásfelekezethetnél senkit sem szentelhettek pappá, akinek nem volt érettségije, s arra épülő teológiai képzése.²⁸

A pravoszláv vallásúak számának jelentős gyarapodása cselekvésre ösztönzi a Magyar Katolikus Püspöki Kart, 1941. március 12-i ülésén Dudás Miklós hajdúdorogi görög katolikus püspök előterjesztésére elhatározza: „a különféle szertartású katolikusok testvéri kapcsolatainak megerősítésére és az unió ügyének szolgálata érdekében körlevélben és a Római Katekizmusban egyaránt felhívja a figyelmet a keleti szertartású katolikusokra. E határozat meghozatalát az tette szükségessé, hogy a latin szertartásúak körében a görög katolikusokról számos tévedés gyökeresedett meg; de az is előfordult, hogy az ország nyugati részén sokan nem is tudtak arról, hogy az országban görög katolikusok is élnek.”

A munkácsi pravoszláv püspökség szerb kapcsolatainak felszámolására a magyar hatóságok Jugoszlávia felbomlását használják fel 1941 áprilisában, amikor a honvédség visszafoglalja a Bácskát, a Drávaszöveget, a Murakózt és a Muravidéket, összesen 11 417 km²-nyi területet, a Délvidék egy részét. Az 1 025 508 lakosból 36,6% magyar, 19,0% német és 16,1% szerb, amely azt jelenti, hogy az utóbbi etnikummal ismét mintegy 150 ezerrel növekedett a magyarországi pravoszlávok száma. A Délvidék visszacsatolásakor a magyar hatóságok internálják Rajić munkácsi ortodox püspököt és június 1-én Munkácson, Savatij prágai érsek helynökeként beiktatják Popov nagyprépostot.

Kárpátalja szovjet megszállása után, az 1944 végétől kialakuló új impérium a pravoszláv egyházat használja fel eszközül a görög katolikus vallás felszámolására.

Dr. Botlik József

²⁸ *Ortutay Tivadar*: A ruszin kérdés. Magyar Kultúra, 1939. július–augusztus; *U.ő.*: Két világháború sodrában. Veszprém, 1989. 107. old.

²⁹ *Pirigyi István*: A magyarországi görög katolikusok története, I–II. Nyíregyháza, 1990. 136. old.